

Editörler: Prof. Dr. Ferruh AĞCA - Doç. Dr. Adem KOÇ

**X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI**

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

**X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ
TÜRKÇE SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI**

Editörler

Prof. Dr. Ferruh AĞCA - Doç. Dr. Adem KOÇ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları No: 312

ISBN 978-605-9975-39-1 Baskı

Sahibi: Prof. Dr. Kemal ŞENOCAK

Yayın Komisyonu: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK

Prof. Dr. Abdurrahman KARAMANCIOĞLU

Prof. Dr. Mahmut KEBAPÇI

Kapak Tasarım: Sevinç GEZER

Basım Tarihi ve Yeri: Mart 2019, Eskişehir

Elektronik Yayın Adresi: dunyadiliturkce2018.ogu.edu.tr

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'ne aittir.
Bütün hakları saklıdır.

Bölümlerde yazılanların bütün sorumluluğu bölüm yazarlarına aittir.

Kitabın tümü ya da bölümü/bölmeleri
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan
elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla
basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

© Copyright 2019 by Eskişehir Osmangazi University
All rights reserved.

No part of this book may be printed, reproduced or
distributed by and electronical, mechanical or other means
without the written permission of the University.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 312

X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU

BİLDİRİ KİTABI

Editörler:

Prof. Dr. Ferruh AĞCA – Doç. Dr. Adem KOÇ

Eskişehir

2019

Atebetü'l Hakayık'ın Basılışının 100. Yıldönümü Adına

X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU

17-19 EKİM 2018

ESKİŞEHİR

TİKA

**SİVRİHİSAR
BELEDİYESİ**

TÜRKOLOJİDE DİL VERİSİ BİÇİMLENDİRME, GÖSTERİM VE İŞARETLEME: SATIR ARASI ANALİZ YÖNTEMİ

Dr. Öğr. Üyesi İsa SARI
Hitit Üniversitesi / Türkiye
isasari@hitit.edu.tr

Giriş

Dillerin, daha özeldir dilbilgisel düzeylerin betimlenmesi ve örneklendirilmesine yönelik çalışmaların hazırlanması ve sonuçlandırılması, teorik ve kavramsal arka plan bilgisinin yanı sıra, verilerin nasıl işleneceği ve sunulacağıyla da doğrudan ilgilidir. Diğer bir ifadeyle bir çalışmanın içeriği, alana getirdiği yenilikler ve sahip olduğu verilerin yanı sıra bunların nasıl sunulduğu da önemlidir. Yazı tiplerinin seçimi ve kullanımı, satır aralıklarının oranı, başlık ve numaralandırmalar gibi daha çok estetiğe ve genel şekle yönelik biçimlendirmelerin yanı sıra, bir bilimsel çalışmada yer alan verilerin düzenleniş, sunuluş ve ifade edilmiş tarzı da, çalışmanın daha anlaşılır kılınması bakımından son derece elzemdir. Bu hususta -özellikle dil malzemesi ve ilgili veriler söz konusu olduğunda- estetik kaygılardan daha çok, çalışmada üzerinde durulan unsurların biçimlendirilme ve gösterimindeki yöntemler ve tercihler ön plana çıkmaktadır. Bunlar, bir çalışmada yer alan verilerin ve ilgili materyalin daha şeffaf bir şekilde analiz edilebilmesini ve okuyucuya daha eksiksiz, açık olarak sunulmasını temin edecektir. Türkoloji kapsamındaki dil çalışmalarında da, bilhassa dilbilgisine ve biçimbilgisine yönelik hususların incelenmesine veya gerek tarihî gerek modern Türkçe varyantların araştırılmasına dayalı çalışmalarda alan genelinde geçerliliği olan tutarlı bir veri biçimlendirme, gösterim ve işaretleme yönteminin belirlenip etkili bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Ancak yüz yıldan daha fazla bir süredir bilimsel düzeyde yürütülen ulusal Türkoloji araştırmalarında, olması gerektiği gibi, üzerinde uzlaşmış bir veri biçimlendirme, gösterim ve işaretleme yapısından/şemasından söz etmek mümkün değildir. Oysa uluslararası düzeyde yürütülen dilbilimi çalışmalarında tercih edilen belli başlı biçimlendirme ve gösterim standartları bulunmaktadır. Bu standartları Türkoloji kapsamındaki dil çalışmalarına uyarlamak ve Türkolojinin ihtiyaçlarına göre şekillendirmek bu alandaki çalışmaların niteliğini artırabileceği gibi, araştırmaya esas verilerin sunumunu ve anlaşılmasını da kolaylaştırıp tüm Türkoloji çalışmalarında tutarlı bir şematik biçimlendirme sistemini beraberinde getirecektir.

Bu çalışmada, öncelikli olarak bazı dil verilerinin sunumundaki farklı biçimlendirme, gösterim ve işaretleme tercihlerine kısaca değinildikten sonra evrensel birtakım standartlar aktarılacak ve bu duruma yönelik sorunlara çözüm önerileri getirilmeye çalışılacaktır. Dil araştırmalarında kullanılan simgeler ve semboller ise bu çalışmanın konusu olmadığından, ilgili hususlara değinilmeyecektir. Ayrıca, tasarıma ve estetiğe yönelik yazı tipi, satır aralığı, sayfa boyutu gibi hususlar da bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Çalışmada, metinsel veri yapılandırılması üzerinde durulacak ve bunların sunuluşu konusuna değinilecektir. Bu hususta *satır arası analiz* (interlinear glossing) yöntemi tanıtılacak ve bunun Türkolojideki dil çalışmalarına uyarlanmasının öneminden bahsedilecektir.

1. Türkolojide Veri Biçimlendirme, Gösterim ve İşaretleme Eğilimleri

Bilgisayarlı yazım ve metin düzenleme tekniklerinin geliştirilmesinden önceki dönemde, bilimsel araştırmalar daha çok, sınırlı biçimlendirme imkânlarına sahip kurşun matbaa harfleriyle baskı yöntemleriyle basılmakta, daktilolar vasıtasıyla yazılmaktaydı.

Yoğun dikkat ve bazen de çaba gerektiren dil verilerinin biçimlendirme, gösterim ve işaretlemeleri, bu yöntemlerle hayli riskli ve zaman alıcı idi. Örneğin, daktilo ile yazımda transkripsiyon işaretlerinin kullanımı -özel bir daktilo türü geliştirilmemiş ise- mümkün değildi. Üstelik yazma işlemi bir kez yapıldıktan sonra işlem geri alınamıyor ve elle düzeltme gerekiyordu. Ancak modern metin işlemcileri sayesinde, tamamen dijital ortamda, teoride sınırsız bir işlem kabiliyetiyle elektronik olarak biçimlendirme yapılabilen, yazım esnasında, son baskı öncesinde yapılan hatalar çok kolay bir şekilde geri alınıp düzeltilebilmektedir.

Betimleyici dilbilgisi çalışmalarında, veri hükmündeki dil malzemeleri sesbilgisel düzeyden başlayarak cümle ve ötesine ulaşabilir. Dolayısıyla sesbirimlerin gösteriminden başlanarak biçimbirimlerin (sözcükbirimlerin, sözcükbiçimlerin veya eklerin), öbekten cümleye değin sözdizimsel unsurların, anlam değerlerinin (anlamaların, anlamsal içeriklerin, anlambirimlerin) vd. hususların tamamı dil verileri içerisinde değerlendirilebilir. Bu verilerin, çalışma ana metni içerisinde farklı şekillerde vurgulanması ve ayırt edici bir şekilde gösterilip biçimlendirilmesi önemlidir. Ancak bu hususta, yirmi birinci yüzyılda dahi, ulusal düzeydeki Türkoloji çalışmalarında standart bir biçimlendirme, gösterim, vurgulama ya da işaretleme yönteminin bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir. Örneğin veri veya malzeme niteliğindeki sözcüksel yapılar, esas metinden bazen italik yazıyla ayrılırken bazen koyu, bazen de altı çizili gösterimle ayrılabilir. Bunun yanı sıra özel bir gösterim tercihi olmadan da esas metinle aynı şekilde, düz dizimle gösterilebilmektedir. Benzer olarak sesbirimler ve ilgili unsurlar (alt sesbirimler vs.) yine birbirinden farklı işaretleme ve gösterim yöntemleriyle esas metinden ayırt edilirken, bazen de -olması gerektiği gibi- eğik çizgiler arasında (örneğin /t/) verilmektedir. Veri niteliğindeki örnek sözdizimsel unsurların gösterimi ve vurgulanmasında da bir tutarlılık ve uzlaşma görüldüğü belirtilemez. Öbek yapılar ve cümleler bazen italik, bazen koyu, bazen de altı çizili olarak verilmekte, bazen turnak işaretleri içerisinde gösterilmekte, zaman zaman da ana metinden hiçbir şekilde ayırt edilmeden dizilmektedir.

2. Uluslararası Çalışmalarda Genelleşmiş Biçimlendirme, Gösterim ve İşaretlemeler

Modern dil araştırmalarında, dile ait verilerin biçimlendirilmesi, gösterimi, işaretlenmesi ve bunların analizi için birtakım standart yöntemler geliştirilip benimsenmiş ve özellikle yirmi birinci yüzyıla birlikte, dünya genelinde yapılan hemen hemen tüm ilgili çalışmalarda bu yöntemler izlenir hâle gelmiştir. Lehmann'ın ilgili çalışması (1983) esas alınarak Comrie, Haspelmath ve Bickel (2015) tarafından tasarlanan ve araştırmacıların dilleri betimlemek ve dilbilgisel analizler yapmak için kullandığı standart bir biçimlendirme ve gösterim yöntemi olan satır arası veri biçimlendirme ve işaretleme yöntemi durumundaki *Leipzig Glossing Rules* ile temel dilsel verilerin ve kategorilerin gösteriminde, ayrıca birtakım estetik unsurlara dair ayrıntılarda genel hususları içeren *Generic Style Rules for Linguistics*, ilgili yöntemlerden en çok tercih edileni ve en yaygın olanlarıdır.

Dil çalışmalarının yapısal biçimlendirmesi üzerine geliştirilmiş bir yöntemler bütünü durumundaki *Generic Style Rules for Linguistics* içerisinde başlıklandırma ve alt başlıklandırma, büyük ve küçük harflerin kullanımı, uzun ve kısa çizgilerin verilmesi, alıntılama gibi hususların yanı sıra doğrudan dil verilerinin biçimlendirilmesi ve gösterimine yönelik ayrıntılar da yer almaktadır. Bu hususta, örneğin gerek anlamlı (sözcükbirim/sözcükbiçim) gerek görevli (ek/klitik) olsun, biçimbirimler ana metinden farklılaştırma ve vurgulama gibi amaçlarla italik olarak verilmelidir. Anlamlar ise tek düz

tırnak içerisinde sunulmalıdır. Ayrıca, Türkolojide sıkça kullanılmayan veya bilinmeyen bazı işlevsel/faydalı işaretlere de bu biçimlendirme kuralları içerisinde yer verilmiştir: dilbilgisel kuruluş açısından mümkün olan, ancak daha önce hiç tanıklanmamış biçimlerin satır başında bir soru işaretiyle (?) gösterilmesi (ör. ?*ön koşu*) ya da edimsel açıdan mantıksız veya uygun olmayan yapıların diyaz (#) ile belirtilmesi (ör. #*Ayşe Hanım iyi bir adamdı.*) gibi. Dolayısıyla, Türkoloji kapsamındaki dil araştırmalarında, kılavuz niteliğindeki bu biçimlendirme kurallarından faydalanmak, dil verilerinin sunuluş tarzını iyileştirip çalışmaların niteliğini artıracaktır.

Satır arası analiz yöntemiyle ilgili *Leipzig Glossing Rules* içerisinde ise sözdizimsel kuruluşlarda biçimbilgisini ilgilendiren unsurların nasıl çözümlenip işaretleneceği ve okuyucuya nasıl sunulacağı aktarılmaktadır. Örnek bir sözcüksel yapı ya da ifadenin biçimbilgisel açıdan incelenmesi veya biçimbilgisel analiz ve işaretlemesinin yapılması gerektiğinde, ayrıca verilerin ve yapıların çevirileriyle birlikte sunulması durumunda, ilgili satır arası analiz yöntemi dilsel materyalin yapılandırılmasını ve sunuluşu kolaylaştırmaktadır. Bu satır arası analiz yöntemi ve biçimlendirme kuralları bütünü Türkoloji çalışmaları için de uyarlanabilir ve bu sayede Türk dili araştırmalarında yer alan dil verileriyle ilgili diğer unsurlar daha etkili ve tutarlı bir şekilde sunulabilir.

Aşağıda, *Leipzig Glossing Rules*'tan hareketle satır arası analiz yönteminin detaylarına ve kullanım şekline temas edilecek, bu yöntemin Türkolojiye ne gibi faydalar sağlayacağı konusu tartışılacaktır.

3. Satır Arası Analiz Yöntemi

Satır arası analiz (interlinear glossing/interlinear morphemic gloss), incelemesi veya betimlemesi yapılacak kaynak dil veya varyanttaki verileri bağlamı içerisinde değerlendirip biçimbilgisel düzeyde çözümleyen bir gösterim ve işaretleme yöntemidir. Bu yöntemde, kaynak dil veya varyanttaki her biçimbirime karşılık olarak hemen altına, aynı veya yaklaşık hizaya hedef dil veya varyanttaki karşılık ve tanımlar, onun altına da bağlamsal çeviri verilmesi amaçlanır. Bu yöntem sayesinde araştırmacı, incelediği/betimlediği dille veya varyantla ilgili her türlü biçimbilgisel unsuru ayrıntısıyla ve sınırlarıyla işaretleyip verebilir ve okuyucu da söz konusu dille ilgili daha detaylı bilgiyi karşılaştırma yoluyla elde edebilir. Veri olarak sunulan malzemedeki yapının daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlayan bu yöntemde, boşluklar, kısa çizgiler (-), noktalar (.) gibi işaretlendirmeler aracılığıyla sözcükbiçimler, sözlüksel unsurlar, ekler, klitikler ve işlevler ayırt edilebilir (Booij 2005: 41).

Satır arası analiz yönteminin kim tarafından geliştirildiği belli olmamakla birlikte (Mosel 2006: 50), modern gösterime yakın olarak ilk kullanan kişi Finck'tir (Lehmann 2004: 1835-1836) ve kendisi Türkçe metinlerin gösterim ve analizinde bu yöntemi uygulamıştır. Finck, Nasreddin Hoca fıkralarını aktardığı eserinin metin çözümlemesi kısmında her biçimbirimin altına (sözlüksel veya görevli olup olmamasına göre değişmekle birlikte) anlamlarını ve işlevlerini yazarak sonrasında Almancaya tam tercümesini vermiştir. Bu, modern satır arası analiz yönteminin gelişmesini sağlayacak, tarihsel açıdan öneme sahip bir kullanımdır.

			<i>xodža - da</i>	
			Meister = auch	Der Meister
<i>esbāb - un</i>	<i>dziimle - si - ni</i>	<i>ateš - e</i>		warf nun sämt-
Kleider = (der)	Gesamtheit = ihre = die	Feuer = zu		liche Kleider ins
<i>vur - up</i>	<i>yak - ar</i>			Feuer und ver-
werf = enderweise	verbrenn = end			brannte sie.

(Finck 1909'dan aktaran Lehmann 2004: 1836)

Esas itibarıyla üç ana satırda uygulanan yöntemde, ilk satırda kaynak dil veya varyantın sözcükbiçimleri ve diğer sözcüksel unsurları uygun genişlikte ve eşit seviyede boşluklarla hedef dilin yazı sistemine transkripsiyonlu bir şekilde dizilir ve varsa bu unsurlarda yer alan ekler kısa çizgi (-) ile ayrılır. Alt satırda, bir önceki satırdaki unsurlarla aynı veya yakın hizada olmak şartıyla sözlüksel unsurların bağlam içerisinde sahip olduğu anlamları küçük harflerle, eklerin ve diğer biçimbilgisel öğelerin işlevleri (çalışmanın başında veya sonunda verilecek) kısaltmalarla, KÜÇÜK-BÜYÜK harflerle etiketlenerek belirtilir ve bunlar yine yukarıdaki karşılığı ile aynı hizada olmak kaydıyla (-) ile ayrılır. Burada önemli nokta, kısa çizgilerin sayısının hem birinci hem de ikinci satırda aynı olması ve hizalamanın mümkün olduğunca eşit yapılmasıdır. En alt satırda ise örnek cümlelerin veya öbeğin serbest çevirisi çift tırnak (“) içerisinde aktarılır. Bu yöntemde, sözcüklerin sözdizimsel işlevleri işaretlenmez, ayrıca kök, ek, gövde gibi biçimbirimsel türler belirtilmez (Lehmann 2004: 1838). Sadece biçimbilgisel analize yönelik olan bu yöntemde, türlerden daha çok sözlüksel unsurların anlamları, dilbilgisel unsurların ise bağlam içerisindeki işlevleri ön plandadır.

Ana hatlarıyla bu şekilde açıklanabilecek satır arası analiz yöntemine göre, Kül Tegin Yazıtı'ndan (KT) alınmış bir ifadenin analiz örneği aşağıdaki gibidir.¹

kaŋ-ı-m kagan el-i-g törü-g kazgan-ı-p uç-a bar-
mıŋ.

baba-YS-1TŞİE hakan ülke-YS-BHE yasa-BHE kazan-YS-ZFE uç-ZFE git-
ÖGZE

“Hakan olan babam ülkeyi kazanıp yasaları düzenleyerek vefat etmiş.” (KT D13)

Aynı analiz, mevcut çalışmalarda farklı yöntemlerle gösterilebilmektedir. Örneğin Öztürk, çözümlenmeleri her satıra bir sözcükbiçim ve bu sözcükbiçimin analizi olacak şekilde şöyle verilmiştir (2014: 79):

[...]

törüg “töreysi” <törü (i.t.) + g (yük.hl.e.)

kazganıp “kazanıp” <kazgan- (f.t.) -ı (yü) -p (zf.e.)

[...]

¹ Bu örnekte ve daha sonrakilerde yer alan kısaltmaların açıklamaları şöyledir: YS: yardımcı ses | 1TŞİE: teklik birinci şahıs iyelik eki | BHE: bulunma hali eki | ZFE: zarf-fiil eki | ÖGZE: öğrenilen geçmiş zaman eki, GGZE: görülen geçmiş zaman eki | 1TŞE: birinci tekil şahıs eki | ŞKE: şart kipi eki | 3TŞ: üçüncü tekil şahıs eki | İIYE: isimden isim yapım eki | İFE: isim-fiil eki | YHE: yönelme hali eki | GZE: geniş zaman eki

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Ölmez ise çözümlemeyi farklı bir yöntemle, kısaltmaları kullanmadan, biçimbirimler alt alta sıralanacak şekilde yapmıştır:

[...]

ëlig < *ël* + (*i*)*g* “ülkeyi”

ël: isim tabanı

+(i)g: belirtme durumu eki

kazganıp < *kazgan*-(*i*)*p* “kazanıp”

kazgan-: fiil tabanı

-(i)p: zarf-fiil eki

[...]

(2017: 124-125)

Bu hususta, Kutadgu Bilig’de yer alan bir beyitten alınmış örnek verinin satır arası analiz yöntemiyle gösterimi şu şekilde yapılabilir:

<i>bak-a</i>	<i>kör-dü-m</i>	<i>er-se</i>	<i>yinik</i>	<i>bol-dı</i>	<i>yük</i>
bak-ZFE	gör-GGZE-1TŞE	YF-ŞKE	hafif	ol-GGZE.3TŞ	yük

“Bakınca gördüm ki yüküm hafiflemiş.”

Buna karşın, ders kitabı niteliğindeki çalışmalarda ve ilgili diğer eserlerde bu verinin analizi, yukarıdaki örneklerin yanı sıra aşağıdakine benzer şekilde de verilebilmektedir:

baka

bak- fiil kökü

-a zarf-fiil eki

kördüm

kör- fiil kökü

-dü görülen geçmiş zaman eki

-m birinci tekil şahıs eki

erse

er- yardımcı fiil

-se şart kipi eki

yinik isim kökü ‘hafif’

boldı

bol- fiil kökü

-dı görülen geçmiş zaman eki

yük isim kökü 'yük'

Bu biçimlendirme, gösterim ve işaretleme yöntemleri, biçimbilgisel analizlerde okuyuş kolaylığı sağlasa da, veri bütünlüğünü bozup ilgili dil verisini bağlamı içerisinden izole etmekte, ayrıca sayfa düzeni açısından çeşitli biçimlendirme ve sıralama sorunlarını ortaya çıkarmakta, sayfaların verimli kullanımını engellemekte ve çalışmanın sayfa sayısını gereksiz bir şekilde artırmaktadır. Ayrıca, modern evrensel standartlardan uzak olan bu gösterim ve işaretleme yöntemleri, çalışmaların uluslararası düzeyde anlaşılabilirliğini de olumsuz yönde etkileyebilmekte, uluslararası standartlarla bütünleşmesini kısıtlamaktadır.

Teknik bir gösterim yöntemi olan satır arası analiz, biçimbirimlerin gösterimi ve analizinde, parçalı dil verilerinin işlenip sunulmasında büyük öneme sahiptir ve bu sayede kaynak dilin hedef dilde daha iyi betimlenmesi sağlanabilir. Morfo-fonetik değişmelerin ve nöbetleşmelerin gösterilmesi, ayrıca birden fazla satırda farklı dilbilgisel kategorilerin işaretlenerek daha detaylı analizlerin yapılması da bu yöntemle mümkündür. Diğer bir ifadeyle, yöntem geliştirilmeye ve detaylandırılmaya elverişlidir. Bu hususta, eklemeli diller durumundaki Türkçe tarihsel veya modern varyantlara ait biçimbilgisel veya sözdizimsel unsurların betimlenmesi ve ilgili verilerin sunulması noktasında biçimlendirme, işaretleme ve gösterim daha da önem kazanmaktadır. Kaynak bir varyantın hedef varyanttaki karşılığının verilmesi ve biçimbirimlerin işaretlenmesi noktasında geleneksel nitelikteki ulusal çapta gerçekleştirilen Türkoloji çalışmalarında, eklerin ve köklerin ayrıştırılması işleminde detaylı bir analiz yapıldığı söylenemez. Ağız araştırmaları veya tarihî/modern lehçe araştırmaları gibi betimleyici çalışmalarda biçimbirimlerin listesinin verilip ve bu biçimbirimlere dair örneklerin listelenmesi yaygındır, ancak bunların ham dil verileri niteliğindeki örnek bağlamlar içerisinde nasıl yer aldığı ve nasıl analiz edilmeleri gerektiği hususunda gerekli özen gösterilmemektedir. Biçimbirimler, daha çok bağlamdan ve sözdizimsel yapıdan kopuk olarak izole bir şekilde örneklendirilmektedir. Oysa biçimbirimlerin bağlam içerisinde ele alınarak analiz edilmesi, dil malzemesinin daha etkili bir şekilde kavranmasını temin edecek ve verilerin kullanım alanı içerisinde nasıl ortaya çıktığını gösterecektir. Bu ise, satır arası analiz yöntemiyle mümkündür. Örneğin, +CA ekinin tasvir edildiği bir çalışmada (Hatiboğlu: 1981: 48), ekin yer aldığı örnek sözcükbiçim verildikten sonra parantez içerisinde sadece biçimbirimlerin sınırlarının işaretlendiği görülmektedir: *oncacık (o-n-ca-cık)*. Aynı şekilde, -GAN ekinin bağlam içerisinde örneklendiği bir çalışmada gösterim şu şekildedir:

-ğan/-gen, -kan/-ken

bilig bilgen ol erke bir kün devlet tuş bolur (ETSŞ 31, 3-4) «Bilgi bilen insana bir gün devlet yar olur.»

(Eraslan 1980: 21)

Bu gibi durumlarda örnekleme, her ne kadar genel hatlarıyla amaca uygun olsa da, dil çalışmasının daha nitelikli bir hâl kazanması ve verilerin detaylandırılması için satır arası analiz yönteminden faydalanmak gerekmektedir. Bu sayede, hem verilen örnek yapı ve bağlam daha iyi anlaşılacak hem de ilgili yapıların diğer unsurlarla nasıl bir etkileşim

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

içerisinde oldukları daha net bir şekilde ortaya konulacaktır. Bundan hareketle, yukarıdaki örnek bağlamın satır arası analiz yöntemiyle gösterimi, ele alınan biçimbilgisel unsura (burada *-gen*) ve işlevine koyu yazımla farklılaştırma/vurgulama yapılarak şu şekilde sağlanabilir:

bil-ig *bil-gen* *ol* *er-ke* *bir* *kün* *devlet* *tuş* *bol-ur*
bilmek-İİYE bilmek-İFE o adam-YHE bir gün devlet yar ol-3TŞ.GZE

“Bilgi bilen insana bir gün devlet yar olur.” (ETŞ 31, 3-4)

Yukarıda da belirtildiği üzere, ulusal düzeydeki Türkoloji çalışmalarında satır arası analiz yöntemi yaygın olarak kullanılmamakta, hatta bilinmemekle birlikte, yabancı araştırmacılar tarafından yapılan bazı çalışmalarda bu yöntemden sıkça istifade edildiği görülmektedir. Örneğin Bodrogligeti *A Grammar of Chagatay* (2001) adlı çalışmasının “Sample Texts” kısmında verdiği metinlerin çözümlemesinde satır arası analiz yönteminden faydalanmıştır:

Taqī ongdīn murād šarī‘at ‘ibadatī turur. Soldīn
CONJ right-ABL intent-NOM law-OGEN service-POSS 3SG is-AOR 3SG left-ABL
iṣārat siyāsāt qamčisi turur. Šarī‘at birlä
meaning-NOM punishment-OGEN whip-POSS 3SG is-AOR 3SG Law-NOM with-POSTP

(Bodrogligeti 2001: 405)

Aynı şekilde, Yong-Söng Li de *A Study of Dolgan* (2011) başlığını taşıyan ve Dolgancayı betimlediği çalışmasında, Bodrogligeti’nin aksine bu yöntemden, özgün verideki biçimbirimlerin sınırlarını da belirterek, tam olarak istifade etmiştir:

(5) *min bu kara İntikā-nī İl-a-bīn i bu*
I this black fur hat-ACC take-PRES-1P.SG and this
paltuo-nu
overcoat-ACC
‘I will take this black fur hat and this overcoat.’

(Li 2011: 186)

Satır arası analiz yönteminde, her biçimbirime karşılık bir işlev veya anlam işaretlenir, ancak bazı durumlarda bir biçimbirimin birden fazla işlevi olabilir. Bu noktada, birden fazla işleve sahip olan ögenin işlevleri (.) ile ayırt edilerek ayrı ayrı işaretlenir:

kel-ür *er-ti-ler*
gel-GZE YF-GGZE-ÇE.3ÇŞ

“Gelirlerdi.”

Bunun yanı sıra, sıfır biçimbirimle ifade edilen, diğer bir deyişle yüzey yapıya yansıtılmayan bazı işlevler ya [] işaretleri içerisinde verilir ya da ilgili sıfır biçimbirim Ø sembolü ile gösterilerek altına işlevi işaretlenir:²

² Satır arası analiz yönteminin bu gibi daha pek çok detayı bulunmaktadır, ancak bunlar, çalışmanın kapsamı dışındadır.

<i>bol-dı</i>	veya	<i>bol-dı-Ø</i>
ol-GGZE[3TŞ],		ol-GGZE-3TŞ
“Oldu.”		“Oldu.”

Sonuç

Modern dil araştırmalarında, özellikle betimleyici çalışmalarda artık bir zorunluluk hâlini alan satır arası analiz yöntemi ulusal düzeydeki Türkoloji çalışmalarında yeterince kullanılmamaktadır. Her ne kadar gerek yazar için gerek dizgici için yoğun dikkat ve çaba gerektirse, hatta uğraştırıcı olsa da, bu gösterim yöntemi dil verilerinin daha iyi analiz edilebilmesi ve okuyucuya daha ayrıntılı bir şekilde sunulabilmesi için kullanışlı ve bir o kadar elzemdir. Bu açıdan, Türkoloji kapsamında yapılacak yeni çalışmalarda satır arası analiz yönteminin etkili ve standartlara uygun olarak kullanımı, ulusal çalışmaları uluslararası düzeye eriştirmede yardımcı olabileceği gibi çalışmaların niteliğinin de artmasını temin edecektir. Özellikle Türkoloji ve filoloji odaklı dergilerin yayın ilkelerinde, ilgili alanda yapılacak tez çalışmalarının yönergelerinde ve diğer her türlü yayın ortamında bu yöntemin zorunlu kılınması sağlanabilir. Karar verici/kural koyucu konumda olan bir kurum veya komisyon tarafından genel ilkelerin ve kısaltmaların belirlenmesiyle standart ve tutarlı, ayrıca tartışmaya mahal vermeyecek bir uygulama yönergesi hazırlanabilir ve editörler, hakemler gibi denetleyici rolleri olan kimselerin de bu konuda bilinçlendirilmesi sağlanarak araştırmacıların bu yöntemi kullanmaları teşvik edilebilir, hatta zorunlu kılınabilir. Hazırlanacak bu yönerge, *Leipzig Glossing Rules* 'ta olduğu gibi anlaşılması ve kullanılması kolay bir kitapçık hâlinde tasarlanıp gerek elektronik ortamda gerek basılı olarak ilgili kurum ve kişilere ulaştırılabilir ve bu sayede yöntemin kullanımında yaygınlık sağlanabilir. Yönergenin hazırlanmasında ise kısaltmaların tutarlı bir şekilde belirlenmesi ve kısaltmaları aynı harflerle gösterilen birtakım unsurların ilgili kısaltmalarının farklılaştırılması gerekebilir. Örneğin BHE kısaltması hem *bulunma* hem de *belirtme* hâlini temsil edebilir ve bu yönüyle belirsizlik arz etmektedir. Bu durumda, eklerin işlevlerini işaretlemede farklı adlandırma veya kısaltmaların tercih edilmesi gerekecektir: belirtme hali için BHE, ancak bulunma hali için BuHE veya *belirtme*'nin alternatifini olan *yükleme* (YüHE) gibi. Bunun gibi hususlara da dikkat edilerek hazırlanacak uygulama yönergesinde her durum için farklı kullanım örneklerine de yer verilmesi elzemdir.

Satır arası analiz yönteminin, lisans/lisansüstü öğrencilerine yönelik ders kitabı durumdaki eserlerin niteliğini artıracak da açıktır. Özellikle Türkçenin tarihî veya modern varyantlarına yönelik hazırlanan kitaplardaki biçimbilgisel özömlerinde, dilbilgisel kategorilerin açıklanmasında ve metin incelemelerinde bu yöntemin kullanılması, dil verilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ve bu sayede yöntem tutarsızlığının önüne geçilmiş olunacaktır. Ayrıca lisans düzeyinden başlanarak bilhassa lisansüstü derslerinde bu yöntem üzerinde yoğun olarak durulmalı, yöntemin esasları öğrencilere aktarılarak yeterli derecede uygulaması yapılmalı ve en azından Türkoloji eğitimi gören, Türkolojiyi yönlendirecek olan bir sonraki kuşağın, çalışmalarında bu yöntemden faydalanması sağlanmalıdır.

Kaynaklar

- Bickford, J. Albert (1997). A Rich Model for Presenting Interlinear Text. *SIL Electronic Working Papers 1997-003*, June 1997.
- Bodrogligeti, András J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay* (Languages of the World/Materials 155). Muenchen: Lincom Europa.
- Booij, Geert (2005). *The Grammar of Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Comrie, Bernard, Martin Haspelmath ve Balthasar Bickel (2015). *The Leipzig Glossing Rules: Conventions for interlinear morpheme-by-morpheme glosses*. Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, <https://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
- Eraslan, Kemal (1980). *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hatiboğlu, Vecihe (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lehmann Christian (2004). Interlinear morphemic glossing. *Morphologie. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung. 2. Halbband*, Booij, Geert & Lehmann, Christian & Mugdan, Joachim & Skopeteas, Stavros (ed.). Berlin: Walter de Gruyter (Handbücher der Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 17.2)
- Lehmann, Christian (1983) *Directions for interlinear morphemic translations. Folia Linguistica* 16: 193-224.
- Li, Yong-Söng (2011). *A Study of Dolgan* (Altaic Language Series 5). Seoul: Seoul National University Press.
- Mosel, Ulrike (2006). Grammaticography: The art and craft of writing grammars. *Catching Language: The Standing Challenge of Grammar Writing*. Felix K. Ameka, Alan Charles Dench, Nicholas (ed.). Berlin: Walter de Gruyter, 41-68.
- Ölmez, Mehmet (2017). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Öztürk, Rıdvan (2014). *Köktürkçe El Kitabı*. Konya: Palet Yayınları.
- <http://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/GenericStyleRules.pdf> (erişim tarihi: 25.12.2017)